

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

LIETUVOS

15(24)
2015

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

**FRAGMENTUOTI IDENTITETAI IR
SOCIOKULTŪRINĖS MAŽUMOS**

Sudarytojai VYTIS ČIUBRINSKAS ir JONAS MARDOSA

**FRAGMENTED IDENTITIES AND
SOCIOCULTURAL MINORITIES**

Edited by VYTIS ČIUBRINSKAS and JONAS MARDOSA

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

LI
LEIDYKLA

VILNIUS 2015

Leidybą finansuoja
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA
Sutarties Nr. LIT 7-53

REDAKcinĖ KOLEGIJA

Vytis Čiubrinskas (vyriausiasis redaktorius)
Vytauto Didžiojo universitetas

Auksuolė Čepaitienė
Lietuvos istorijos institutas

Jonathan Friedman
*École des Hautes Études en Sciences Sociales
Kalifornijos universitetas, San Diegas*

Neringa Klumbytė
Majamio universitetas, Ohajus

Orvar Löfgren
Lundo universitetas

Jonas Mardosa
Lietuvos edukologijos universitetas

Žilvytis Šaknys
Lietuvos istorijos institutas

REDAKcinĖS KOLEGIJOS
SEKRETORĖ

Danguolė Svidinskaitė
Lietuvos istorijos institutas

Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos – etnologijos ir socialinės/kultūrinės antropologijos mokslo žurnalas, nuo 2001 m. leidžiamas vietoj tęstinio monografijų ir studijų leidinio „Lietuvos etnologija“. Jame spausdinami moksliniai straipsniai, konferencijų pranešimai, knygų recenzijos ir apžvalgos, kurių temos pirmiausia apima Lietuvą ir Vidurio/Rytų Europą. Žurnalas siekia pristatyti mokslo aktualijas ir skatinti teorines bei metodines diskusijas. Tekstai skelbiami lietuvių arba anglų kalba.

Redakcijos adresas:
Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5
LT-01108 Vilnius

Tel.: + 370 5 262 9410
Faks: + 370 5 261 1433
El. paštas: etnolog@istorija.lt
v.ciubrinskas@smf.vdu.lt

Žurnalas registruotas:
European Reference Index for the Humanities (ERIH)
EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Humanities International Complete,
SocINDEX with Full Text
Modern Language Association (MLA) International Bibliography

TURINYS / CONTENTS

<i>Pratarmė (Vytis Čiubrinskas)</i>	5
<i>Foreword (Vytis Čiubrinskas)</i>	7

Straipsniai / Articles

Fragmentuoti identitetai ir sociokultūrinės mažumos / Fragmented Identities and Sociocultural Minorities

Christian Giordano

Fragmented Identities: The Case of Penang's Malaysian-Chinese	9
Fragmentuoti identitetai: Penango Malaizijos kinų atvejo analizė. Santrauka	24

Kristina Šliavaite

Kalba, tapatumas ir tarpetniniai santykiai Pietryčių Lietuvoje: daugiakultūriškumo patirtys ir iššūkiai kasdieniuose kontekstuose	27
Language, Identity and Inter-Ethnic Relations in Southeastern Lithuania: Experiences and Challenges of Multiculturalism in Everyday Contexts. Summary	49

Darius Daukšas

Valstybės teritorialumas ir tautinės mažumos: Lenko kortos atvejis	53
State Territoriality and Ethnic Minorities: The Case of the Polish Card. Summary	67

Katarzyna Wójcikowska

Ethnic Socialisation in the Experiences of Students and Graduates of the Lithuanian Minority in Poland	69
Lietuvių mažumos Lenkijoje studentų ir baigusiujų studijas etninės socializacijos patirtis. Santrauka.....	96

Žilvytis Šaknys

Karaimų kalendorinės šventės valstybinių švenčių aspektu	99
Karaim Calendar Holidays in the Context of State Holidays. Summary	123

Jonas Mardosa

Simboliniai patiekalai Pietryčių Lietuvos lenkų velykinėse apeigose ir papročiuose XX a. antroje pusėje – XXI a. pradžioje	129
Symbolic Easter Dishes of the Poles in Southeastern Lithuania in the Second Half of the 20th Century and the Beginning of the 21st Century. Summary.....	151

Kiti straipsniai / Other Articles*Asta Vonderau*

- The Downside of Transparency: Europeanization, Standardization and Disobedient Markets at the Margins of Europe155
 Neigiami skaidrumo aspektai: europeizacija, standartizacija ir maištingos turgavietės Europos pakraščiuose. Santrauka 175

Gintarė Dusevičiūtė

- Jorė: (re-)konstrukcija ar tradicijų tęsa? 177
 Jorė: (Re-)construction or Continuity of Traditions? Summary 201

Recenzijos ir apžvalgos / Reviews

- Guntis Šmidchens. The Power of Song: Nonviolent National Culture in the Baltic Singing Revolution (*Ainė Ramonaitė*) 205
 Soviet Society in the Era of Late Socialism 1964–1985. N. Klumbyte, G. Sharafutdinova (eds.) (*Ida Harboe Knudsen*) 208
 Loreta Martynėnaitė. Kraštovaizdžio konstravimas: gėlių darželiai Lietuvoje XX a. – XXI a. pradžioje (*Laima Anglickienė*) 212
 Nijolė Pliuraitė-Andrejevienė. Lietuvos vaikų žaislai (*Auksuolė Čepaitienė*) ... 215
 Семья и этничность в Литве. Современный взгляд в минувший век. М. Ю. Мартынова, М. Я. Устинова и др. (ред.) (*Petras Kalnias*) 218
 Традиционная мастацкая культура беларусаў 3: Гродзенскае Панямонне 1–2. Т. Б. Варфаламеева (рэд.) (*Jonas Mardosa*) 225

Konferencijos / Conferences

- EASA 2014 m. konferencija „Bendradarbiavimas, intymumas ir revoliucija – naujovės ir tęstinumas susipynusiame pasaulyje“ (*Daiva Repečkaitė*) 229
 SIEF darbo grupės „Ritualiniai metai“ konferencijos Insbruke ir Kazanėje (*Skaidrė Urbonienė*) 232
 2-oji tarptautinė konferencija „Balkanai ir Baltijos šalys vieningoje Europoje: istorija, religija, kultūra II“ 2014 m. (*Aušra Kairaitytė*) 235
 Tarptautinė konferencija „Savas ir kitas šiuolaikiniuose tyrimuose“ (*Inga Zemblienė*) 238
 Tarptautinė konferencija „Šventės mieste“ (*Danguolė Svidinskaitė*) 240

Tyrinėjimų projektai ir programos / Research Programmes

- Tyrinėjame *sava* ir *kita* (*Vida Savoniakaitė*) 245

Apibendrinant vis dėlto norisi pažymėti tai, kad N. Pliuraitės-Andrejevienės klasifikacijoje visais atvejais yra įvertinamas žaislų materialumas – forma, medžiaga ir „fizinės“ ypatybės. Žaislo medžiagiškumas pabrėžiamas ne tik juos klasifikuojant, bet ir apibūdinant gamybą ir žaidimą jais, smulkiai aprašant jų technines ypatybes. Objekto daiktiškumą monografijoje pabrėžia ir gausios, raiškios ir spalvotos šio leidinio iliustracijos: fotografijos, piešiniai, duomenis sisteminančios lentelės ir žemėlapiai. Akivaizdu, kad žaislas, tas vaikams taip rūpintis daiktas, būtent taip laiko prikaustęs autorės tiriamąjį dėmesį.

N. Pliuraitės-Andrejevienės knyga *Lietuvos vaikų žaislai* yra muziejinis pasakojimas apie etnografinius žaislus Lietuvoje. Tai gausios, lauko tyrimų metu surinktos ir muziejuose esančios medžiagos pristatymas, atskleidžiantis, kas yra žaislas lietuvių liaudiškojoje kultūroje, kokie jo medžiaginiai pavidalai ir socialinės prasmės. N. Pliuraitė-Andrejevienė išvadose teigia, kad vaikų ir jų žaislų pasaulis yra neatskiriama suaugusiųjų pasaulio, lokals, etninės ir tautinės kultūros dalis. Ir tuo pat metu knygoje ji parodo, kad žaislas yra savitas, anksčiau menkai pastebėtas etnografinis muziejinis eksponatas.

Auksuolė Čepaitienė
Lietuvos istorijos institutas

Семья и этничность в Литве. Современный взгляд в минувший век. М. Ю. Мартынова, М. Я. Устинова и др. (ред.). Москва: ИЭА РАН, 2014. 187 с.

Kitų šalių etnologų ir antropologų moksliniai straipsniai lituanistine tematika jau tapo įprastu reiškiniu. Tačiau užsienio autorių stambesnių veikalų, narpliojančių dabartinės arba praėjusių epochų Lietuvos etniškumo arba kultūrinio gyvenimo ypatybes, pasirodymas visada verčia suklusti ir pažvelgti į juos atidesniu žvilgsniu.

2014 m. Rusijos mokslų akademijos N. Miklucho-Maklajaus etnologijos ir antropologijos institutas išleido kolektyvinę monografiją „Šeima ir etniškumas Lietuvoje. Dabartinis žvilgsnis į praėjusį amžių“. Tiesa, nesuklystume veikalą pavadinę tarptautinio bendradarbiavimo produktu, ir ne vien todėl, kad tarp penkių knygos autorių užsieniečių yra ir vienas

tyrinėtojas iš Lietuvos. Išėjusi knyga yra plataus etnosociologinio Lietuvos gyventojų kaimo ir miesto šeimos tyrimo, kurį XX a. devintajame dešimtmetyje bendrai vykdė Rusijos ir Lietuvos etnologai, rezultatas (projekto vadovė Mara Ustinova). Recenzuojama knyga skirta Lietuvos miesto gyventojų šeimai. Tai jau antra šio projekto medžiagos pagrindu išleista knyga – pirmoji, skirta Lietuvos kaimo gyventojų šeimai, taip pat išleista Maskvoje 1989 m. (Устинова М. Я., Мардоса Й. А. (ред.). 1989. *Современная сельская семья в Литовской ССР*. Москва: Институт этнографии АН СССР, 188 с.). 2014 m. išleistoje knygoje įvadinį straipsnį parašė Marina Martynova ir Mara Ustinova. Pastaroji taip pat parašė tris pirmuosius monografijs skyrius: „Etninė ir socialinė-demografinė miesto šeimų charakteristika“, „Šeimos vidaus santykiai, darbo ir pareigų pasiskirstymas tarp sutuoktinių“, „Vaikai ir kultūros tradicijų perdavimas tarp kartų“. Skyrių „Kultūros vartojimas ir laisvalaikio

sritis“ rašė Jonas Mardosa, skyrių „Kalbinė situacija vientautėse ir etniškai mišriose šeimose“ – Regina Grigorjeva. Paskutinio monografijos skyriaus „Atrankos formavimo metodika tiriant etnokultūrinius procesus miesto šeimoje“ autoriai – M. Ustinova ir Valerijus Kondratjevas. Knygos pabaigoje pridodamas pluoštas kai kurių statistinių lentelių bei apklausai naudotos anketos klausimų sąrašas. Bendras panaudotos literatūros sąrašas nepridedamas. Knyga parašyta remiantis daugiausia 1982–1983 metais Lietuvos miestų gyventojų vadinamųjų nuklearinių šeimų (susedančių iš sutuoktinių ir jų vaikų) tyrimo duomenimis. Apklausa atlikta naudojantis specialiai parengtu „Lietuviškosios etnografinės ekspedicijos klausimynu“, kuriame tilpo net 186 klausimai. Medžiaga rinkta Vilniuje, Panevėžyje, Jonavoje, Telšiuose, Vilkaviškyje, Varėnoje, Šakiuose ir Skaudvilėje. Iš viso apklausta 1094 asmenys.

Nors autoriai savo veikalą pavadino monografija, vis dėlto galima diskutuoti, kokiam žanrui knyga priskirtina. Būtinai monografijos atributas yra istoriografinė dalis, bet jos aptariamoje knygoje kaip tik ir nerandame. Tiesa, įvade jo autorės trumpai pakomentuoja 2011 m. gyventojų surašymo bei kitus oficialios valstybinės statistikos duomenis, kai kuriuos pagal tematiką artimus Lietuvos demografų ir sociologų tyrimus, atliktus jau XXI amžiuje ir paskelbtus rusų kalba. Bet jos nežinojo (arba nesiryžo komentuoti) jokių analogiška tema atliktų Lietuvos etnologų darbų nei XX a. aštuntajame–dešimtajame dešimtmečiais, nei vėlesniu ar ankstesniu laikotarpiu, nors tų darbų bent keli etnologai buvo parašę ne taip jau mažai. Tiesa, išimtis yra J. Mardosos rašytas skyrius, kuriame Lietuvos etnologų darbai panaudoti. Žinoma, užsienio autorių pasiteisinimą galima numanyti: lietuvių etnologų darbai skelbti lietuvių kalba. Bet juk ne tik mono-

grafijos, o ir absoliuti dauguma straipsnių turėjo santraukas rusų arba anglų kalbomis (neretai abiem šiom kalbomis), monografijose galima rasti netgi labai plačias santraukas. Dėl istoriografinės dalies nebuvimo bei didokos grupės autorių, kurių dauguma rašė tik po vieną skyrių, darbą galima vadinti ir straipsnių rinkiniu, bet vėlgi, jei atmesime įvadinį straipsnį bei knygos pabaigoje pridodamą straipsnį apie tyrimui formuotos respondentų atrankos metodiką (monografijoje tai turėtų būti įvade), lieka tik penki trumpi knygos skyriai, tad į straipsnių rinkinio statusą knyga taip pat nelabai galėtų pretenduoti. Vis dėlto recenzijoje, nepaisant knygos „medžiaginių nepriteklių“, vadovaujames knygos autorių kolektyvo jai suteiktu žanru – darbą vadiname monografija.

Knygos pavadinimas ir jos paantraštė moksliniu požiūriu yra labai prasmingi, bet tenka pripažinti, kad jie ne visai atitinka monografijos turinį, arba sakant antraip – knygos skyrių turinys „netempia“ iki knygos pavadinimo: pavadinime ir jos paantraštėje užsimota gana plačiai, bet jos tekste viskas nagrinėta daug siauriau ir kukliau. Monografijoje faktiškai nagrinėjami kai kurie etninės raiškos, etniškumo kolizijų sprendimo vientautėse lietuvių, rusų bei lietuvių ir rusų mišriose šeimose klausimai, tuo tarpu knygos pavadinimo formuluotė implikuoja suvokimą, kad autoriai įsipareigojo šeimą ir etniškumą Lietuvoje nagrinėti kaip du fundamentalius savarankiškus fenomenus. Sąvoka „etniškumas Lietuvoje“ neabejotinai turėtų apimti ne tik tai, kaip etniškumas reikšėsi vientautėse arba etniškai mišriose šeimose, bet ir tai, kaip etniškumas koegzistavo (ir dabar koegzistuoja) su pilietiškumu ir pilietybe, etninių simbolių respektavimu, etniškumo sureikšminimu formaliose ir neformaliose organizacijose, nacionalinės teisės ir valstybės kūrimo procese, kaip

etniškumas Lietuvoje buvo ir yra (ar nėra?) saistomas su kalba ir genetika, kuri etniškumo sampratos kryptis – primordialinė ar konstruktyvistinė – vyravo ir vyrauja ir t. t. Bet autoriai apsiriboja vyro ir žmonos etnokultūrinių preferencijų šeimos viduje aptarimu.

Tokį pat priekaištą galime padaryti ir knygos paantraštei arba, kitaip sakant, knygos turinio nepajėgumui „apginti“ paantraštę „Dabartinis žvilgsnis į praėjusį amžių“. Tokia paantrašte autoriai išsipareigoja pažvelgti į šeimą ir etniškumą XX amžiuje apskritai, nes chronologiniu požiūriu savo žvilgsnio jie niekaip konkrečiau nenusako. Skaitytojas, žvelgiantis į tokią paantraštę, apdovanojamas lūkesčiu, kad autoriai kažką kalbės apie etniškumą Lietuvoje įvairiais XX a. dešimtmečiais: kokį vaidmenį etniškumas suvaidino lietuvių tautiniame atgimime prieš Pirmąjį pasaulinį karą, 1918 m. atkuriant Lietuvos valstybę, kaip jis reiškėsi prieškarinėje Lietuvos Respublikoje, nacių okupacijos metais ir sovietmečiu, Dainuojančios revoliucijos metais. Bet, deja, nieko panašaus nėra: autoriai apsiriboja tik keliolika paskutiniųjų XX amžiaus metų, o dar tiksliau – iš esmės konstatuoja XX a. devintojo dešimtmečio padėtį ir tik šeimos srityje, ką, beje, įvade (p. 6) pažymi ir dvi jo autorės (jos ir knygos atsakingosios redaktorės). Tiesa, knygos anotacijoje autoriai (ar atsakingosios redaktorės) „iškelia žaibolaidį“ galimai kritikai dėl tokio susisaurinimo nuslopininti: pabrėžiama, kad „šios monografijos tikslas – studijuoti etnokultūrinio veiksnio laipsnį šeimos gyvenime“ (p. 2). Bet jeigu taip, tai suformuluotas monografijos tikslas įpareigoja koreguoti monografijos pavadinimą ir paantraštę. Manychiau, rašant knygos anotaciją autoriams (ar redaktorėms?) galimas knygos turiniui neprieštaraujantis pavadinimas jau beveik yra suformuluotas nusakant monografijos tikslą. Neliktų to prieštaravimo, jeigu knygos

pavadinimas būtų, pavyzdžiui, „Etninis veiksnys Lietuvos miesto šeimos gyvenime“ arba panašiai. Bet autoriai ir atsakingosios redaktorės neatkreipė į tai dėmesio. Tiesa, galimas dalykas, kad formuluojant knygos pavadinimą ir rašant jos anotaciją dalyvavo ne visi autoriai, nes gyveno skirtingose šalyse.

Kodėl antroji tyrimo dalis apibendrinta ir publikuota tik po dvidešimt penkerių metų? Smarkiai uždelstą prieš daugelį metų atlikto tyrimo duomenų paskelbimą knygos įvado autorės M. Martynova ir M. Ustinova aiškina įvykusiomis permainomis Rusijos mokslų akademijos Etnologijos ir antropologijos institute keičiant mokslinių tyrinėjimų programų prioritetus. Toks argumentas neatrodo labai įtikinamas, nes ir praėjus dvidešimt penkeriems metams šis institutas negrįžo prie XX a. devintojo dešimtmečio programų, bet tuo metu atlikto tyrimo medžiagą nutarė paskelbti. Galima manyti, kad ne paskutinį vaidmenį suvaidino konjunktūriniai ir politiniai motyvai, ilgokas Rusijos etnologų neapsisprendimas dėl Baltijos šalyse įvykusių kardinalių etnopolitinių permainų vertinimo. Bet vėl atsiradusį minimo tyrimo duomenų skelbimo aktualumą įvado autorės aiškina gana įdomiai. 6–7 puslapiuose jos rašo: „Vis dėlto, atsižvelgiant į aplinkybę, kad miesto šeima Lietuvoje yra labai menkai tyrinėta (? – P. K.), autorių kolektyvas mano, kad anksčiau neskelbtų originalių problemos duomenų iš devintojo dešimtmečio aktualizavimas tam tikru mastu užpildys šią spragą. Mūsų tiriamas laikotarpis tapo istorijos nuosavybe. Atsirado galimybė į jį pažvelgti iš nugyventų metų aukštumos. Ir mes manome, kad ne tokios jau tolimos mūsų praeities apmąstymas bus naudingas ne tik buvusios SSRS teritorijoje vykusių įvykių gilesnei analizei, bet ir bendros ateities konstravimui.“ (!)

Ir toliau įvado autorės aiškina, kad aktualumo jų darbui prideda ta aplinkybė,

jog „lemtingų politinių transformacijų pradžios laikotarpiu“ (t. y. Sąjūdžio veiklos laikotarpiu – P. K.) visuomenės tyrėjų ir visuomeninių iniciatyvų aktyvistų dėmesį tariamai pirmiausia patraukė etniškai mišrios santuokos, vykusios diskusijos jų stabilumo klausimu, buvęs akcentuojamas didesnis vientaucių santuokų stabilumas. Jų manymu, visuomenė buvo orientuojama kurti vientautes santuokas (p. 7). Toliau M. Ustinova rašo, kad „(...) nacionalinių judėjimų atstovai etniniam veiksmui vedybiniuose ir šeimos santykiuose teikė ypatingą reikšmę“ (p. 19). Vis dėlto tai prasilenkia su tiesa. Ta tema rašė tik vienas kitas tyrinėtojas (bet autorė nuorodos į juos nepateikia), tuo tarpu Sąjūdžio veikėjai netgi demonstratyviai tos temos vengė, kadangi jiems labai rūpėjo krašte išlaikyti etninę taiką. Autorės nei čia, nei kitur nebando aiškiau pasakyti, kokio pobūdžio tas etninio veiksmo sureikšminimas kuriant šeimą Sąjūdžio laikotarpiu buvo: agresyvus nacionalistinis, nukreiptas į kitų etninių bendruomenių panieką, siekį jas diskriminuoti, ar nuosaikus patriotinis, kviečiantis į kitokią negu buvusią Sovietų Sąjungoje santykių sąrangą? Ir ar iš viso Sąjūdžio veikėjai apie „etninį veiksnių vedybiniuose santykiuose“ kalbėjo? Autorės čia necituoja jokių Sąjūdžio Tarybos, Sąjūdžio seimo dokumento, jokių Sąjūdžio veikėjo pasisakymo. Todėl tokie teiginiai yra pakibę ore.

Kyla klausimas – kodėl autorės čia nesiremia jokiais dokumentais? Kalbos barjeras čia neturėtų būti pasiteisinimas: daugybė Sąjūdžio dokumentų yra paskelbta užsienio kalbomis. Sąjūdžio požiūris į tautines mažumas, etninius santykius tuose dokumentuose užima svarbią vietą. Be to, Sąjūdis net keletą metų leido laikraštį rusų kalba „Согласие“, skirtą rusiškai kalbantiems skaitytojams. Jis aktyviai buvo platinamas ir Maskvoje bei Sankt Peterburge. Nemanau, kad jo nėra jokiame Maskvos

bibliotekoje. Tikrai yra Lietuvos bibliotekose. Labai tikėtina, kad tokią įvado autorių poziciją nulėmė tai, kokiaje institucijoje monografija buvo parengta. Tuo laikotarpiu (ir vėliau) žurnale „Этнографическое обозрение“ pasirodę straipsniai liudija, kad Rusijos mokslų akademijos Etnologijos ir antropologijos institute požiūris ne tik į Užkaukazėje, Moldovoje, bet ir Baltijos respublikose kilusius tautinius judėjimus nebuvo pozityvus. Latvių tautybės tyrinėtoja M. Ustinova, manau, turėjo savo požiūrį į jos gimtojoje Latvijoje, taip pat ir Lietuvoje bei Estijoje, vykusius judėjimus, bet tame institute iš savo regylos to klausimo paaiškinti negalėjo, todėl nutarė objektyviau ir nuosekliau šio dalyko negvildinti. Tokią prielaidą paremia ir faktas, kad įvado autorės, teigdamos, jog tyrimui tautinių sąjūdžių laikotarpis yra svarbus, vis dėlto niekaip nekomentavo ir net neužsiminė nei apie Sąjūdžio etninę politiką, jo programines nuostatas tuo klausimu, nei apie Sąjūdžio idėjas, tikslus.

Rengiantis gyventojų apklausai ir formuojant respondentų atrankinę visumą, projekto vadovei talkino kvalifikuotas atrankos metodo specialistas V. Kondratjevas. Šiame darbo etape didžiausias dėmesys buvo kreipiamas pastangoms suformuoti pakankamai reprezentatyvias respondentų grupes pagal šeimos etninį tipą – siekta gauti pakankamai patikimą medžiagą apie vientautes lietuvių, rusų bei mišrias lietuvių ir rusų šeimas sumuojant aštuoniuose Lietuvos miestuose apklaustų šeimų kontingentus. Gauti apklausos duomenys patvirtina, kad šis uždavinys buvo gana sėkmingai įvykdytas. Rašant atskirus monografijos skyrius kai kuriais atvejais autoriams kilo sumanymų atlikti dvigubą duomenų koreliaciją ir sužinoti, kaip etninis veiksnys reiškiasi, pavyzdžiui, tam tikrose demografinėse grupėse. Bet paaiškėjo, kad tokių duomenų stinga. Ir čia kyla klausimas: ar per mažai dirbta rengiant

atrankos modelį, ar apklausos proceso metu tyrėjai darbą pasilengvino ir suprojektuotą atrankos modelį apgadino? Veikiausiai pasireiškė antrasis veiksnys. Štai J. Mardosa rašo (p. 104), kad apie knygų skaitymą tarp jaunuolių iki 30 metų, taip pat tarp pagyvenusių žmonių sunku spręsti, nes šios amžiaus grupės apklaustųjų masyve nėra pakankamai reprezentatyvios. Tuo tarpu 30–50 metų amžiaus grupės visame apklaustųjų masyve sudarė daugiau kaip 70 procentų visų apklaustųjų (p. 105). Tai tiesa, bet mįslė – kodėl taip atsitiko? Kodėl apklaustųjų imtyje viena amžiaus grupė neproporcingai didelė, o kitos dvi visuomenėje gana gausios amžiaus grupės nėra pakankamai reprezentatyvios, jeigu buvo apklausta net 1094 šeimos? Atrodo, kad dėl daugelio iškilusių tyrimo sunkumų vykdymo projekto dalyviai apsisprendė, kad geriau koreguoti kai kurias programoje anksčiau numatytus dalykus, negu leisti projektui žlugti. Šios recenzijos autorius dalyvavo rengiant tyrimo klausimyną bei atliekant gyventojų apklausą Vilniuje ir prisimena, kad programos pirminiame variante buvo numatyta apklausą vykdyti šeimose, bet praktikoje, bent jau Vilniaus mieste, vyravo apklausa darbo kolektyvuose. Tad ar reikia stebėtis, kad tokiu keliu einant tarp apklaustųjų vyrauja vidutinio amžiaus žmonės, o jaunimo ir pensinio amžiaus žmonių besą nepakankamai?

Mokslinės analizės požiūriu monografijos skyriai, nekalbant apie įvadą ir pabaigoje pridėdamą skyrių apie respondentų atrankos formavimą, nėra lygiaverčiai: J. Mardosa ir iš dalies R. Grigorjevos rašytuose skyriuose bandyta leisti į gilesnę analizę, tuo tarpu M. Ustinova daugiau tenkinosi paprastu apklausos medžiagos pateikimu. J. Mardosa vienintelis lyginamajai analizei panaudojo ir Lietuvos etnologų darbus. Tuo tarpu R. Grigorjeva ir M. Ustinova šiuo požiūriu nuėjo leng-

viausiu keliu: jų rašytuose skyriuose, taip pat kaip įvade, nepanaudotas nė vienas Lietuvos etnologų darbas, nėra jokie palyginimo su jų skelbtais analogiškų temų duomenimis, jokie komentavimo ar diskutavimo. Lyginimui autorė mieliau pasitelkia apklausų duomenis iš kitų tuometinių sovietinių respublikų, kartais tokių tolimų kaip Gruzija ar Uzbekistanas. Apskritai prie skyrių pateikiamas panaudotos literatūros sąrašas gana skurdus, platesnis jis vėlgi tik prie J. Mardosa rašyto skyriaus. Ir čia veikiausiai galime kalbėti ne apie sąmoningą nutylėjimą ar juo labiau ne apie dalykinę kompetenciją – tirtų klausimų srityje kiekvieno čia minėto autoriaus dalykinė kompetencija yra neginčijama. Veikiausiai gal keltinas tik toks klausimas: ar verta etnologui imtis tyrimo neiįprastoje svetimakalbėje aplinkoje, kai tyrėjas nemoka gyventojų, kuriuos tiria, kalbos ir dėl kalbos nemokėjimo yra nepajėgus susipažinti su objektu, kurį tiria, šaltiniais? (Beje, šiuo metu į Lietuvą ir Latviją tyrimams komandiruojami Rusijos etnologai jau moka lietuvių ir latvių kalbas).

Įvade pasigirta, kad be apklausos bei kitų duomenų, tyrime „plačiai naudojami“ ir civilinės metrikacijos įstaigų archyvų duomenys apie Jonavoje, Panevėžyje ir Varėnoje sudarytas santuokas bei užregistruotas ištuokas (p. 13). Kaip yra iš tikrųjų? Taip, archyvų duomenys apie vientaučių ir mišrių santuokų sudarymo dažnumą viename skyriuje glaustai aptarti, tačiau apie ištuokų pagal archyvinę medžiagą aptarimo jokiame skyriuje nerandame. Ištuokų klausimas nenagrinėtas ir pagal gyventojų apklausos medžiagą, jeigu neskaitysime 56–57 puslapiuose aprašyto vieno mišrios santuokos iširimo atvejo, kur sutuoktiniai buvo lietuvis ir rusė (poskyryje „Tėvų požiūris į santuoką ir šeimos patvarumas“). Kai kurios autorių keltos tyrimo hipotezės gana naivios, kaip antai, „...dvikalbystė labiausiai paplitusi etniškai mišrioje šeimo-

se“. Ir toliau teigiama, kad tyrimo rezultatai tai patvirtino (R. Grigorjeva, p. 130).

Metodiniu požiūriu neblogai parengta gyventojų apklausa kai kuriais atvejais nepasaugojo autorių nuo iškreipto tirtų reiškinų vaizdo ir klaidingų interpretacijų. Tai yra nutikę ir dėl sovietinio laikotarpio politinės konjunktūros, taigi, nuo autorių nepriklausančių priežasčių, bet jeigu monografija išleista 2014 m., tuos atvejus autoriai galėjo be jokių skrupulų pakomentuoti. Štai, pavyzdžiui, M. Ustinova skyriuje „Požiūris į santuokos sudarymo ritualą“ su dideliu pasitikėjimu aiškina, kad 1982 m. apklausos duomenys parodė, jog tik 50 procentų lietuvių sutuoktinių porų, be santuokos registravimo civilinės metrikacijos skyriuose, tuoktvių ceremoniją atliko ir bažnyčioje, taip pat pasielgė 10,9 proc. lietuvių ir rusų sutuoktinių porų, 7,8 proc. rusų sutuoktinių (p. 57). Čia visiškai tikėtina dalyku galima laikyti skirtingų etninių grupių sutuoktinių bažnyčioje (cerkvėje) atliktų ceremonijų kiekio proporcijas, bet anaipol ne procentinių punktų dydžius. Tiesą apie savo bažnytines apeigas tuo metu per daug nesibaimindami galėjo sakyti tik darbininkai, bet ne inteligentai, valstybės tarnautojai ar gamybinių kolektyvų vadovaujantys darbuotojai bei specialistai (kurie, beje, tarp visų respondentų sudarė 54,1 proc.). Juo labiau šiuo klausimu tiesos apie save negalėjo sakyti komunistų partijos nariai, kurių tarp 1094 apklaustųjų, be abejo, buvo ne vienetai. Atsižvelgiant į tai, kad autoriai užsibrėžia į XX a. devintojo dešimtmečio Lietuvos miesto gyventojų šeimą žvelgti „dabarties žvilgsniu“, skyriaus autorės komentaras čia turėtų būti. Bet jo nėra, ir kyla klausimas: ar autorė mano, kad sovietmečio respondentų atsakymai apie vestuvių apeigų atlikimą bažnyčioje yra patikimi, ar autorei toks patikslinimas apie sovietmetį buvo nepatogus?

M. Ustinova teisingai pastebi, kad tam tikro socialinio statuso ir etninės grupės

(kilmės) sutuoktinio pasirinkimą dažnai riboja egzistuojanti demografinė situacija, kuri tam tikra prasme lemia idealaus vedybinio partnerio pasirinkimo galimybes, kai išsilavinimo bei etniniai aspektai vaidina ne paskutinį vaidmenį (p. 16–17). Tačiau pati autorė detaliau to klausimo nagrinėti net nebando, pavyzdžiui, etniškai mišrių santuokų dažnumo pagal tam tikros tautybės susituokiančių žmonių santykinius rodiklius neanalizavo. M. Ustinova rašo, kad XX a. devintojo dešimtmečio duomenys leidžia kalbėti apie etniškai mišrių santuokų gausėjimo tendenciją (19 p.). Tačiau neaiškina, kas tą lemia – gyventojų etninės struktūros pokyčiai (pakitusios tautybių proporcijos) ar vadinamojo etninės endogamijos barjero nykimas (kai būsimo sutuoktinio tautybei vis mažiau teikiama reikšmės). O tai labai svarbu, nes beveik visi tirtieji miestai 1982–1988 m. laikotarpiu lietuvių, tautybių santykis, kartu ir kiekvienais metais besituokiančių tam tikros tautybės asmenų proporcijos keitėsi. Neatsižvelgiant į tai, neįmanoma apčiuopti tikrųjų mišrių santuokų gausėjimo priežasčių. Apskritai etniškai mišrių santuokų analizė gana paviršutiniška – visa poskyrio „Etniškai mišrios santuokos“ medžiaga tilpo į 3 puslapius, iš jų analizei skirta pusantro puslapio. Be to, nežinia kodėl iš 8 tirtų miestų mišrios santuokos autorė domino tik trijuose miestuose – Panevėžyje, Jonavoje ir Varėnoje. Etniškai margiausias miestas Vilnius apeitas.

Dėmesį atkreipia faktas, kad monografijoje nušviesta tik dalis į klausymyną įtrauktų temų. Štai klausimyne buvo klausimai apie vaikų rengimą šeimai, gimdymo papročių žinojimą, naujagimio lankymą, krikštynas, vardines, Kalėdų ir Velykų šventimą, preferencijas renkantis drabužių, namų puošybos spalvas, rankdarbius, požiūrį į religiją, bet monografijoje tos temos liko nenušviestos. Žinoma, numatytų temų nebepavyko nušviesti

pirmiausia dėl to, kad ilgai delsiant parengti monografiją autorių kolektyvas liko gerokai mažesnis negu buvo numatyta. Bet atmestinais nagrinėti ir kai kurie į monografiją pakliuvę klausimai. Pavyzdžiui, netenka abejoti, kad į gyventojų apklausos anketą klausimas apie sutuoktinių vaikystę, jų auklėjimo aplinką buvo įdėtas neatsitiktinai. Rengiant tyrimo programą ir sudarant klausimyną daryta prielaida, kad suaugusių asmenų patirta vaikystė, jų auklėjimui didžiausią įtaką turėję asmenys gali lemti šeimos narių tarpusavio santykių pobūdį, visuomeniškumo raišką, visuomeninį aktyvumą, nevienodą prieraišumą prie tradicinių vertybių šeimoje ir t. t. Tačiau knygoje nė viename skyriuje nerandame nei tokių sąsajų nagrinėjimo, nei detalesnių koreliacinių duomenų ta tema. M. Ustinovos rašytas poskyris „Auklėjimo aplinka vaikystėje“ turi tik pustrečio puslapio teksto, kuriame apsiribojama konstatavimu, jog rusų šeimų sutuoktiniai dažniau auklėti vaikų darželiuose, lietuvių šeimų sutuoktiniai – daugiausia šeimoje, o mišrių šeimų sutuoktiniai užima tarpinę padėtį.

Analizuodami medžiagoje atspindinius reiškinius autoriai dažnai apėjo komunistų partijos vykdytą tautinę politiką bei migracijos veiksni. Antai, R. Grigorjeva konstatuoja paradoksišką padėtį, kai vientautėse rusų šeimose tiek vyras, tiek žmona, turintys aukštąjį arba nebaigtą aukštąjį išsilavinimą, lietuvių kalbą mokėjo kur kas rečiau negu rusų šeimų sutuoktiniai, kurių išsilavinimas vidurinis, ir dar rečiau negu rusai sutuoktiniai su 5–9 klasių išsilavinimu (p. 135). Kas lėmė tokį atrodantį, nelogišką pasiskirstymą? Gal mažesnio išsilavinimo rusai buvo vietiniai, lietuvių kalbos mokėsi rusiškose Lietuvos mokyklose, o aukštesnio išsilavinimo rusai buvo iš kitų kraštų atkelti specialistai ir lietuvių kalbos mokyklose nesimokę? O gal tai visai kitas reiškinys – aukštesnio išsilavini-

mo rusai geriau suvokė užtamsintą rusifikacijos politiką, žinojo, kad lietuvių kalbos jiems niekada gyvenime neprireiks ir dėl to buvo didesni nacionalistai? Gal menkesnio išsilavinimo rusai naiviai tikėjo laikraštiniemis frazėmis apie skelbiamą tautų ir kalbų lygiateisiškumą Sovietų Sąjungoje? Šiaip ar taip, autorė tokio paradoksalaus reiškinio aiškinti nesiryžo. Kalbų vartojimą etniškai mišriuose darbo kolektyvuose R. Grigorjeva vertina kaip pačių respondentų vertybinę orientaciją, neatsižvelgdama į tai, kad jau nuo XX a. aštuntojo dešimtmečio pabaigos buvo nerašytas, bet viešai skelbiamas reikalavimas: jeigu darbo kolektyvo susirinkime (posėdyje) yra bent vienas žmogus, suprantantis tik rusiškai, visi susirinkimo (posėdžio) dalyviai privalo kalbėti rusiškai. Tokia generalizuota norma turėjo įtakos ir skirtingų tautybių bendradarbių tarpasmeninio bendravimo pobūdžiui, ypač etniškai mišriuose darbo kolektyvuose. Apskritai visuose monografijos skyriuose pasigendame tirta laikotarpio konteksto, arba, kitaip sakant, galimybių respondentams rinktis ir veikti tuometinės visuomenės sąlygomis aptarimo. Ir po daugelio metų skaitytojui, vartančiam išėjusią monografiją, kils klausimas: kiek tuometines respondentų vertybines orientacijas ir formalią laikyseną lėmė *force majeure* ir kiek subjektyvus veiksnys? Bet atsakymo neras, nes monografijoje skleidžiasi vaizdas, tarytum tyrimas būtų atliktas atviroje visuomenėje, kur viską lėmė laisvas individo pasirinkimas ir niekuo nesuvaržyta tapatybės raiška. Ar 2014 metai žymi ribą, kai Rusijos mokslų akademijos Etnologijos ir antropologijos institute tapo tabu pripažinti, kad sovietinė visuomenė nebuvo atvira?

Knygos tekstas lengvai skaitomas: beveik visi poskyriai trumpučiai, teksto šriftas – neįprastai stambus, eilučių puslapyje nedaug. (Racionalus sprendimas bandant pastorinti ir taip jau ploną monografiją?)

Nors autoriai kapituliavo prieš iškilusią knygos pavadinimo ir jos paantraštės didybę, vis dėlto vertę turi joje paskelbti empiriniai duomenys. Daugelis analogiškų klausimų, kuriuos nagrinėjo monografijos autoriai, kiek anksčiau jau buvo tirti ir publikuoti Lietuvos etnologų darbuose ir daug kas yra nušviesta išsamiau negu čia recenzuojamoje monografijoje. Pastaro-

joje nauja yra tai, kad į kai kuriuos klausimus tyrinėtojai pažvelgė kiek kitu kampu, yra ir naujai paliestų klausimų. Tenka apgailestauti, kad daugybei aptarto tyrimo metu sukauptų duomenų vietos šioje monografijoje neatsirado. Recenzuojama knyga bus naudinga etnologams, ateityje toliau tirsiantiems Lietuvos miesto gyventojų šeimai.

Petras Kalnius

Lietuvos istorijos institutas

Традыцыйная мастацкая культура беларусаў 3: Гродзенскае Панямонне 1–2. Т. Б. Варфаламеева (рэд.). Мінск: Вышэйшая школа, 2006. 608 с.: ілюстр. (кн. 1), 736 с.: ілюстр. (кн. 2).

Baltarusių etnologai ir folkloristai pastaraisiais metais skelbia nemažai leidinių, kurie yra įdomūs ir vertingi lietuvių mokslui. Tarp tokių veikalų išsiskiria keliolika metų trukęs mokslininkų kolektyvo darbas – šešių tomų serija *Tradicinė meninė baltarusių kultūra (Традыцыйная мастацкая культура беларусаў. 2001–2013. У 6 тамах; Аўтар ідэі і агульнае рэдагаванне Т. Б. Варфаламеевай. Мінск: Вышэйшая школа)*. Serijos mokslinė vadovė yra žinoma baltarusių folkloristė, etnomuzikologė Tamara Varfalamejeva, subūrusi gausų mokslininkų kolektyvą. Didesnioji dalis autorių sutinkama visuose tomuose, kiti prisidėjo įsibėgėjus darbui, todėl ne visų tomų tematika yra identiška. Pirmą ir antrą serijos tomus sudaro po vieną knygą, kiti keturi tomai susideda iš dviejų knygų.

Baltarusijos teritorija skirstoma į šešis istorinius etnografinius regionus: Pадніеprэ, Paeжэрэ, Panemunэ, Rytų Pole-

sэ, Vakarų Polesэ, Centrinэ Baltarusija (Цiтоў В. С. 1997. *Этнаграфiчная спадчына: Беларусь. Традыцыйна-бытавая культура*. Мінск: Беларусь, с. 205). Kiekvienam regionui skiriamas serijos tomas, tačiau tomų pavadinimai ne visuomet sutampa su regionų vardais, tad ir aptariamasis įvardytas ne „Panemunэ“, bet „Gardino Panemunэ“.

Serijos knygoje pateikiamas regioninis medžiagos dėstymas leidžia pažvelgti į baltarusių tradicinės kultūros bendrumus ir atskleisti lokalius savitumus. Tiesa, kadangi dauguma temų kartojasi, kartais nepakanka medžiagos regioniniams skirtumams išryškinti, dėl to kiekvieno tomo tekste atsiranda panašumų ir pasikartojimų. Tad neišvengiamai sudėtinga ir aptarti „Gardino Panemunэ“ tomus, nes tai, kas pasakytina apie šį tomą, nemaža dali mi tinka ir kitiems.

Reikia pasakyti, kad serijos knygos – tai ne vien mokslo tiriamasis, bet ir gausią etnografinę bei folklorinę medžiagą akumuliuojantis leidinys. Pažymėtinas siekis į regionų kultūrą žvelgti medžiagos pateikėjų akimis per jų mąstyseną, kasdienį elgesį, todėl autoriniuose tekstuose gausu autentiškų ištraukų iš medžiagos pateikėjų naratyvų. Iš esmės neadaptuoti įvairių